

Dilqəm
ƏHMƏD

Ötən əsrin əvvəllərində Türkünstan bölgəsində cədidçilik hərəkatının mühüm öndərlərindən biri Hafız Münəvvər Kari olub. O, 1878-ci ildə Daşkəndə doğulub. Atası Əbdürrəşid xan mədrəsədə müdərris olub. Dindar ailədə böyüyən Münəvvər Kari Buxarada dini təhsil alıb, imam kimi çalışıb. Eyni zamanda dövrün yenilikçi aydınlarını təqib edən Kari İsmayıl bəy Qaspiralı, Cəmaləddin Əfqani kimi şəxslərin fəaliyyətini yaxından izləyib. 1900-cü ildə cədidçilik (yenilikçilik) hərəkatına qatılan Kari 1901-ci ildə Daşkənddə ilk yeni tipli məktəbin əsasını qoyub, dərslilər yazıb. Eyni zamanda toplumu aydınlatmaq istəyən Kari dini və ictimai mövzulan ehtiva edən "Xurşid" və "Tərəqqi" qəzetlərini çıxarıb. Türkünstanlı gənclərin Azərbaycanda, İdil-Uralda, Türkiyədə təhsil almaları üçün "Cəmiyyəti-Xeyriyyə" adında təşkilat da quran Kari mətbu fəaliyyətini genişləndirərək 1914-cü ildə "Sədayi-Türkünstan", 1917-ci ildə "Nicat" qəzetlərini çıxarıb, eyni zamanda Daşkənddə Əhməd Zəki Vəlidi Toğanın "Kengeş" dərgisinin də redaktoru olub.

1918-ci ildə Münəvvər Kari cədidçi yoldaşları ilə birgə Məsəlman Xalq Darülfünununu təsis edib, özü də rəhbər seçilib. Burada məşhur cədidçi Əbdürrauf Fitrət dil dərsləri deyib. Müəssisənin "Xalq Darülfünunu" adlı qəzeti də işiq üzü görüb.

Almas İldırımın şeir həsr etdiyi türkünstanlı şəhid kimdir?

İctimai-siyasi fəaliyyəti

1909-cu ildə cədidçi yoldaşları ilə "Kömək" müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti, 1913-cü ildə "Turan" cəmiyyətini, daha sonra "Turan" kitabxanası, "Turan" qəzetini təsis edən Kari 1916-cı ildə Türkünstanda baş verən üsyan-da böyük rol oynayıb. Bu qiyam qanlı şəkildə yatırılma da, Kari azadlıq mübarizəsini davam etdirib, 1917-ci ildə Türkünstan Milli Muxtariyyəti, Alaş Orda Muxtariyyətinin elan edilməsində iştirak edib. Türkünstanın Sovetlərin əlinə keçməsindən sonra Daşkənddə milli təhsil müdiri, Türkünstan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi üzvü olub, eyni zamanda müəllim və yazar kimi fəaliyyət göstərmiş. Bolşeviklərlə əməkdaşlıq edən Kari Buxaranın rusların əlinə keçməsindən sonra Türkünstan Şəhərləri Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən Buxara hökumətinə dəstək üçün göndərilmiş. O, eyni zamanda Zəki Vəlidiyin qurduğu Türkünstan Milli Birliyinə dəstək olub. Buna görə də kommunistlər onu geriyyə çağırıb və 1921-ci ildə həbs ediblər. Qısa zamanda həbsdən çıxsa da, 1925-ci ildə etibarən onun əleyhinə kampaniyaya start verilib, ittihamlar irəli sürülüb.

Moskvağa gedən Kari oradakı Şərqi Xalqlar Universitetində çalışıb, qısa zamanda geri göndərilib. 1928-ci ildə millətçilikdə ittiham olunan Kari müəllimlikdən çıxarılıb, Səmərqənd Şəhər Muzeyində elmi assistent kimi çalışıb. Bir müddət Daşkənddə Qədim Əsərləri Qoruma Komissiyasında işləyən Kari buradan da çıxarılıb.

Çətin vəziyyətdə yaşayan Kari bu dövrdə xatirələrini qələmə alıb.

1929-cu ildə Türkünstanda cədidçilərə qarşı repressiya başlayıb. Bundan xilas olmayan Kari 1931-ci ildə güllələnib...

Almas İldırım Türkünstanda

1930-cu ildə Bakıda gənc şair Almas İldırımın "Dağlar səslənirən" adlı şeir kitabı çap edilib. Tənqidlərə məruz qalan bu kitab satışdan yığılırılıb, müəllif isə Aşqabada sürgün edilib. "Əlvida, Bakı" şeirini yazan şair Aşqabadda iken Türkünstandan, Azərbaycandan sürgün edilən ailələrin uşaqlarının təhsil aldığı məktəbdə müəllimlik fəaliyyətinə başlayıb. Burada "Zəhmət" qəzetində də çalışıb. Şamaxıdan sürgün edilən bir ailənin qızı olan Zivər xanım 1932-ci ildə ailə həyatı qurub. "Zəhmət" qəzetində və Aşqabad radiosunda dərc edilən şeirləri Almas İldırıma böyük nüfuz qazandı. Lakin tənqidçilər və bədxahları onu bu-

rada da rahat qoymayıblar. Almasın arxasınca Aşqabada qədr gələn Əkbər Ruhi 12 avqust 1932-ci il tarixi "Almas İldırımın yaradıcılığı" adlı məqaləsində açıq şəkildə onu hədəf alıb: "Almas, ... Müsavat Firqəsinin ən irəlində olan və bizə dəfələrlə Müsavat cəbhəsindən hücumla keçən əks-inqilabçı şairdir. Cavadçı, müsavətçi gənc şair kimi tanınmış və son günlərə qədər də "Gənc işçi" qəzetində söyülməkdədir... Almas Azərbaycanca və Dağıstanda azadlıq və rahatlıq hiss etməmiş, ona bu imkanı verməmişlər. Burada ona azadlıq və rahatlığa geniş meydan verilmiş, o da istədiyini yazmışdır. Ancaq bu düşüncələrlə Almas burada da rahat yaşaya bilməyəcəkdir... Almasın dünyagörüşündə bizə yad fikirlər çoxdur. O istəmə və keçmişindən əl çəkərsə, gələcəkdə bizimlə birlikdə işləyə biləcəkdir. Əks halda zərbələrimizə dözməlidir. Almas son və qəti sözünü mətbuat vasitəsilə bizə deməlidir... Almasın eli haradır? Bu el Müsavatdır.

Bu el Kamalçılar Türkiyəsidir. Almasın gözlerini oraya dikməsi bugün deyil, 6-7 il bundan əvvəl orada dərc olunandan bəri bizə məlumdur'.

Tənqidçilərdən və təhdidlərdən cana yığılan Almas İldırım "Öz haqqımda" adlı yazısında məcbur olub müsavətçilərin əleyhinə fikirlər işlətsə də, bu, onu xilas edə bilməyib. Nəticədə həyatına təhlükə yarandığını görə şair 1933-cü ildə İrana, oradan da Türkiyəyə mühacirətə gedib.

Ehtimal ki, Almas İldırım Orta Asiyada yaşadığı dövrdə 30 ilə yaxın müddətdə aydınların hərəkatında yer alan Münəvvər Kariyə həyat və fəaliyyətinə bəli, onun əsərləri, fikirləri ilə tanış olub. Buna görə də Türkiyəyə gətirdikdən sonra orada yazdığı ilə şeirlərdən biri də məhz Kariyə şəhid olmasına ithaf edilib. 1934-cü ildə İstanbulda nəşr edilən "Qurtuluş yollarında" adlı şeir məcmuəsində şairin "Böyük şəhidimizə" adlı şeiri Münəvvər Kariyə həsr olunub. Həmin şeiri təqdim edirik:

Böyük şəhidimizə

Özün bir nur ikən "qanlı yıldız"ın, Zülmət olduğunu qandın dedilər. Türk üçün yaranmış bu qoca Şərqdə, Yeni bir gün doğar sandın dedilər.

Göz dikib qaralan dağlar ardına, Baxıb qəribsədin doğma yurduna, Ürəkdən qızaraq 'Şimal qurdu'na Altun ordular andın dedilər.

Vətən bir çiraqdı, sən bir pərvanə Dolanıb başına qıyardın cana Bilmədinmi düşər yurd sevon qana?.. Sən də millət üçün yandın dedilər.

Qoyaraq millətin qəlbini dağı Düzdülər qurşuna qollar bağli. Altay qəhrəmanı, Türkünstan oğlu Dünyaya dəyər bir candın dedilər